

պիտի միջնորդէ. ուստի մեր բոլոր ուշադրութիւնը այժմէն Սամ. Ասորի վրայ պէտք է դարձնել. եւ սակայն Ասորի մէջ ոչ Պարսից եւ ոչ Ռուսաց խօսքը պէտք է կատարել, այլ այնպիսի ընթացք մը բռնելու ենք որ թէ Ռուսաց եւ թէ Պարսից բերանը գոցուի, Հայոց գանդատանաց վերջ տրուի եւ Քիւրտերն ալ զսպուին, ապա թէ ոչ Շէյխ Ռուսաց խօսքը կամ այն ինչը ձերբակալելով գործ չը լինար:

Մենք չենք կրնար ըսել թէ Հայոց գանդատները հիմն ունին եւ ոչ ալ թէ Քիւրտերը բնաւ հարստահարութիւն չեն ընել. վասն զի հաւկիթներն անգամ մէկ-մէկու հետ կը զարնուին, ուր մնաց երկուսն ալ զարնուի. Մարդկային բնութեան է որ երկու տաճիկ մէկմէկու հետ կամ մահ-մետական մը քրիստոնէի մը հետ թշնամութիւն կրնան ունենալ, սակայն ասոնք տեղի անհատական կռիւներ են եւ ոչ ազգային ընդհանուր թշնամութիւն:

Իրոց այս վիճակը Ռուսաց շատ նպատակաւ ըլլալով արեւելքէ մեր ուշադրութիւնը այս անկարգութեանց վրայ դարձնենք եւ անոնց առաջն առնենք: Մանաւանդ թէ Անգղիացոց արդի անգղոյշ ընթացքն ալ իրոց վիճակը կը ծանրացնէ. ասոնք այլ եւ այլ հիւզատոները զրկած են ի Հայաստան, եւ ասոնց թարգմաններն ու ծառայները, որ Ռուսական գործիքներ կրնան կոչուիլ, իրենց տէրերուն գաղափարները կը շրջեն, ալ երեսակայեւս է թէ այս տեսակ թերազդութեամբ Լոնտոն զրկուած հիւսիսային տեղեկագրերը ինչ կարեւորութիւն կրնան ունենալ:

Ռուսիա կը քանայ Հայերը հրապարակ եւ ուստի հարկաւորաց տրուած ինչ ինչ շքանշաններ եւ շքեղ ուսուցիչներ մեր Հայերը կը հրապարակեն:

Միով բանիւ Սամ. պետութիւնը իւր Հայերը պէտք է Ռուսաց եւ Պարսից արծիւէն պաշտպանէ. Անգղիացիք ծովային թռչունի կը նմանին, մինչդեռ Հայք ծովու վարժուած չեն. եւ կարծեմք թէ երբ անգամ մը անոնց յարկն, մէկ մ'ալ ինքզինքնին չը

— Պէտք է սկսել... կրկնեց նա ծերունի գործապետի վերջին խօսքը:— Մենք բաւական ժամանակ կորցրինք. թէ և արեւ չէ երևում, բայց կէսօր է արդէն. Մենք մինչև այժմ պէտք է մարտնչենք ճանապարհը. Շուտով կը հասնեն բէկի գործերը, բայց մինչև նրանց հասնելը, այդ անպիտաններն պէտք էր քնել ճանապարհից:

Այդ կարծ պատերազմական խորհրդից յետոյ, որ կատարվեցաւ ոտքի վրա, ծերունի գործապետը հարկաւոր պատուէրները տուեց գնդապետներին, եւ հայկական զօրքը մի քանի խումբերի բաժանելով, սկսեցին գնալ:

Թէ և ամպամած մթնոլորտի մէջ անկարելի էր նշմարել թշնամուն, բայց նրանք արդէն գիտէին, թէ գլխաւորապէս որտեղ էր ամրացած նա: Կազմանէի հաղորդած տեղեկութիւնները բոլորովն ուղիղ էին: Նա ճշտութեամբ քրտնել էր թշնամու բանակը: Պէտք էր անցնել մի բլուր. թշնամին նորա ետեւում էր. իսկ բլուրը անցնելու համար բաւական դժուարութիւններ կային. նրա գաղափր վրա կանգնած էին մի խումբ թուրքեր, որ միմիկ ստուերի նման նկարված էին չորիզոնի վրա: Երբ բոլորովն մօտեցան, ծերունի գործապետը ձայն տուեց:

— Կրակ...

— Կնցե՞ք Գաւիթ բէկ, գոռացին հայ զինուորիկները եւ նոյն վայրկեանում հրացանները միանգամից որոտացին. թանձր ծուրը միախառնվեցաւ միմիկ թուրքերի հետ եւ սոսկալի զորդիւնը շանթերի բոբիւնի նման կոտորատվելով տարածվեցաւ լեռների մէջ:

Հորիզոնի վրա նկարված ստուերը չքացաւ. երևում էր, թուրքերի խումբը կամ ընկաւ, կամ ցրվեցաւ:

— Դրանք այդպէս են, ասաց հայ զինուորիկներից մէկը իր ընկերին. — երբ վրա տաս, կը

պիտի կարենան գտնել: «Ահա զայն Բ. Գուռը պէտք է որ հետեւալ միջոցները գործածէ. Ա. Կարելի է դաժին չափ Քիւրտերուն բնակութեան տեղ տալ. Բ. Քիւրտերը կրթել. Գ. Քիւրտերը երկրագործութեան պարտապնել. Դ. Հայոց կրթութեան օգնել.

Ե. Հայ քահանայները Ռուս գործակառարաց հետ յարաբերութեան մանկէ արգելու:

Զ. Հայերը հրապարակութեամբ Տփլիսի մէջ հրատարակուած միաստակար լրագիրները Տաճկաստան մտնել արգելի:

Է. Ռուսիոյ սահմաններուն ուշադրութիւն ընել:

Ը. Հայաստանի մէջ գանդատանաց պատճառները վերջացնել, քննութիւն կատարել եւ անիրաւիները, ինչպէս նաեւ զրպարտիչները պատժել:

Թ. Քիւրտերուն եւ Հայերուն մէջ եղած ատելութեան վերջ տալ:

«Այս մասին աւելի երկար պիտի խօսինք վերջը, մանաւանդ թէ առաջարկութեանց իւրաքանչիւրին վրայ առանձին առանձին յօդուածներ պիտի գրեմք»:

(Հայրենիք)

ПОРЯДОКЪ І. ԲԱՐԻ ԹԱԹԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

«Порядокъ» լրագրի մէջ տպված է հետեւեալ թղթակցութիւնը Բերլինից: Գերմանական կիսապաշտօնական մամուլը առանց ամաշխու նկարագրում է գերմանական բայխատագրը իրեն ամենալաւ օրինակ սուտ ազատամարտի խօսակցութեան վաւազակցութեան, որ միաստու է իշխանութեան ձեռնարկած զեզեցիկ գործերին: Մինչդեռ եթէ հարկաւոր լինէր ապացուցանել, որ մի երկրի պետական գործերի կանոնաւոր ընթացքը համար միակ ապա-

ւիտիւն, երբ յետ դառնաս, գազան կը դառնան:

Առաջին կրակից յետոյ կրկին տիրեց խուլ լռութիւն. միայն լսելի էր լինում սուրբաների խշշոցը: Երբեք զարմեալ լցնում էին հրացանները:

Եւ իբրեւ, բլուրի գագաթի վրա կանգնած թշնամու խումբը ցրվեցաւ խիստ փոքր կորուստով: Նրանք պահակներ էին եւ աւելի ոչինչ: Բայց զլրատու ուժը դադարում էր. բլուրի միւս կողմում:

Հայ զինուորները առանձին խումբերով, գաղանների արագութեամբ անցան նոյն բլուրի գագաթի վրա, սրտեղ առաջ կանգնած էին թշնամու պահակները: Այդ դիրքին տիրելը մի մեծ յաջողութիւն էր, որ կատարվեցաւ կէս ժամվայ մէջ:

Բլուրի գագաթը այնքան սրածայր չէր, որպէս հեռուից երևում էր: Այստեղից տարածվում էր մի հարթ տափարակ, որ պատած էր խոտով: Տեղ-տեղ բուսել էին ողորմելի թուփեր, կամ կարելի էր տեսնել մի-մի վայրենի սանձներ:

Անձրեւ դադարել էր. երկինքը փոքր առ փոքր պարզվում էր. ամպերի ետեւից աղօտ կերպով տեսնվում էր արեւի սքողված բոլորակը:

Օղի նսեմութեան միջից թշնամին նկատեց հայ զինուորների մօտենալը, եւ մի քանի գամբուրներ արձակվեցան դէպի հայոց զօրքը:

— Այդ անպիտանները թողնա՞նք ինչ էն ունեցել, բացալանչեց ծերունի գործապետը ու զիջ այն բալետը, երբ ուսմանից մէկը ընկաւ նրանից մի քայլ հեռու:— Տղերք, կրակ տուեցէք:

Այս անգամ ոչ բլուրը միայն, այլ իւրաքանչիւր խումբ փոփոխակի կերպով սկսեցին հրացաններ արձակել եւ մի եւ նոյն ժամանակ

հոգութիւնը ժողովրդի ներկայացուցիչների օգնութեամբ կառավարելն է, այդպիսի ապացոյց կարելի է բերել նոյն իսկ ստորագրած եւ սահմանափակված գերմանական բայխատագր: Գերմանական սահմանադրութիւնը ինքն ըստ ինքեան մի առանձին կանոնադրութիւն է, որ աշխարհի ոչ մի սահմանադրութեան նման չէ: Այդ սահմանադրութիւնը ինքն իրան հակասում է եւ զանազան իշխանութիւնների վերաբերալ գործերը այնքան խառնված են, որ մինչև անգամ գերմանական պետական մարդիկ չփորձում են: Սահմանադրութեան այդ օրգանական պակասութիւնները լրացրեց իշխան Բիսմարկ: Սպուտ քաղելով այն համաձայնութիւն, որ սահմանադրութեան համաձայն իրաւաբանական կողմից կայսերական կառավարութիւնը շատ փոքր իշխանութիւն ունի, իսկ իրականապէս կարող է ազատ գործել, որովհետեւ ենթարկված չէ կուսակցական ազդեցութեանը եւ անփոփոխ է, իշխան Բիսմարկ փոքր առ փոքր խանգարեց պարլամենտի կազմակերպութիւնը: Բիսմարկի գործունէութեան ամփոփոխ եղանակը եղել է առաջինը՝ իւրաքանչիւր առանձին հարցի վերաբերութեամբ համաձայնել այս կամ այն կուսակցութեան հետ նրան աննշան զիջումներ անելով եւ երկրորդ, ուշադրութիւն չը դարձնելով պարլամենտի ցանկութեանը, անդադար ներկայացնել մեծ փաճ օրինադրները, մինչև կը կազմվի նրա ցանկացած մեծամտանութիւնը եւ օրինադրները կը վաւերացնէին: Այդ միջոցին նա աշխատում է ազդել հասարակական կարծիքի վրա մի գունդ կիսապաշտօնական գործերով: Գործունէութեան այդ եղանակը այն հետեւանքն ունեցաւ, որ պարլամենտական կուսակցութիւնները, որոնք չէին ենթարկվում իշխանի ազդեցութեանը ամբողջապէս, բաժանվեցան բազմաթիւ մասերի առանձին նախագիծերով, իսկ այդ մասերը անկարող էին լինում իրականապէս ազդել գործերի ընթացքի վրա: Ընդհանուր ուղղութեան վերաբերութեամբ այդ մասերի հայեացքների գանդապնութիւնը այն-

տաճ խաղալ թշնամու կողմից հրացաններ շատ փոքր թւով էին արձակվում. նրանք պատասխանում էին զամբուրակներով, որ երեք հատից աւել չը պիտի լինէին: Իսկ երբ այս կերպով շարունակվեցաւ մի ամբողջ ժամ, Այդ միջոցին Աւթանդիլ գնդապետը, մօտենալով ծերունի գործապետին, ասաց.

— Այդ երեսայական խաղից ոչինչ չի դուրս գալ. հրամայեցէք վերջնական կերպով յարձակուած գործին:

— Այժմ վտանգաւոր է... պատասխանեց ծերունի գործապետը փոքր ինչ վրդովված ձայնով.

— Եւ այնչէք, թշնամու բանակները միացան:

Գնդապետը նայեց դէպի այն կողմը, որ ցոյց տուեց ծերունի գործապետը. Նա տեսաւ, իբրեւ, թշնամու միւս զորաբաժինը, որ գտնվում էր կիրճի աջ կողմում, (այսինքն այն կողմում, որտեղից պէտք է անցնէր Բայինդուր իշխանը) թողնելով իր դիրքը, եկաւ, միացաւ առաջինների հետ:

— Պատրաստ եմ եղով, որ Բայինդուրը այդ յիմարներին մուրթութեան մէջ է ձգել, խօսեց Աւթանդիլ գնդապետը ուրախութեամբ ծափ տալով. — Դուք Բնչպէս էք կարծում, մէլք:

— Շուտով կը յայտնվի, պատասխանեց ծերունի գործապետը. — Բայինդուրը գործի մէջ զանգառութիւն չէ սիրում, նա ինքը տեղեկութիւն կը տալ մեզ. Բայց մինչև տեղեկութիւն ստանալը պէտք է այդ բլուրը, որ մենք ձեռք բերեցինք, պահպանել:

Մինչ հայ զորապետները այսպիսի անորոշ կարծիքների մէջ էին, թշնամու բանակները միմեանց հետ միանալով, աւելի եւ աւելի ստուարացան: Եւ նրանք, որ մինչև այժմ պաշտպանողական դիրք էին բռնած, սկսեցին յարձակուական կերպարանք ընդունել:

Քան աննշան է, որ օտար երկրացի այդ մեծ գծաւորութեամբ է հասկանում Այդ գանդապնութիւնը նրանում է կայանում, որ այս կամ այն մասը մինչև որ աստիճան պատրաստ է ենթարկվել Բիսմարկի ազդեցութեանը: Միայն կենտրոնական կուսակցութիւնը, որ կազմված է կաթոլիկներից, չենթարկվեցաւ Բիսմարկին եւ յայտնեց, որ նա կընդգրկմադրի կանցլերի քաղաքականութեանը, մինչև չը դադարի կուլտուրական կռիւը եւ այդ յայտնութեանը կենտրոնը հաւատարիմ մնաց: Այդ կուսակցութեան ընդգրկմադրութիւնը ժողովրդի ցանկութեան համեմատ էր եւ այդ իրողութիւնը նրանով է ապացուցվում, որ կենտրոնը իր ընտրուական շրջաններից ոչ մէկը չը կորցրեց: Բայց մինչև անգամ այդ փափկած, բացառական կուսակցութիւնն էլ բաժանվեցաւ. իշխանի աշխատանքով չուսմի հետ բանակցութիւններ սկսելով եւ մի քանի աննշան զիջումներ անելով, նա բաժանեց կենտրոնը, այնպէս որ այդ կուսակցութեան մասերը առանձին առանձին էին ձայն տալիս վերջին շարավայ ընթացքում եւ նրա անդամները մինչև անգամ մի քանի անբաւականութիւններ ունեցան միմեանց հետ:

Այնու ամենայնիւ հասարակական կարծիքի նշանակութիւնը եւ բարոյական պատասխանատուութեան ազդեցող ոյժը այնքան մեծ է, որ, չը նայելով պարլամենտին շրջապատող տխուր պայմաններին, գերմանական բայխատագրը թոյլ չը տուեց ոչնչացնել իրան եւ կարողացաւ պաշտպանել թէ պետութեանը եւ թէ ժողովրդին նրանց սպաւնող դժբաղդութիւններից: Այդ կողմից մօտենալով լաւ տպաւորութիւն գործեցին բուհարկութիւնները արհեստագործների, տնտեսական խորհրդի գումարների եւ դատաստանական տուրքերի մասին: Այդ երեք հարցերը բայխատագրը մօտեց կառավարութեան կարծիքների հակառակ եւ ժողովրդի շահերի համեմատ: Արհեստագործների մասին օրէնքը ընդունվեցաւ ընդհանուրապէս, բայց իրաւունքը եւ ազատութիւնը

«Ինչ Ալի... գոռացին հազարաւոր ձայներ եւ լեռները թնդացին վայրենի աղաղակներով:

Այդ սրբազան անունը լցնում է մանկական իրիտը կատաղի ոգեւորութեամբ. այդ անուն հետ կապված է նրա բոլոր կրօնական գրգռմունքը. այդ անունը արտասանելիս նա մոռանում է ամեն ինչ՝ թէ իր անձը, թէ իր կիսնքը, եւ խաւար մոլեռանդութեամբ պատրաստ է բոլորը զոհել նրա սիրոյ համար:

«Ինչ Ալի... կրկնվեցան աղաղակները եւ սուկալի փոթորիկի նման բոլորը միասին յարձակուած գործեցին:

«Կնցե՞ք Գաւիթ բէկ, գոռացին հայոց քաջերը եւ պատասխանեցին թշնամուն հրացանների կէրակով:

Գետինը ծածկվեցաւ դիակներով: Բայց թշնամին գրանցեց չը վնասելով, մի երկրորդ յարձակում եւ գործեց: Զամբուրակները այժմ աւելի ստեպ եւ ստեպ կերպով սկսեցին որոտալ: Հայերը ոչ մի թնդանք չուներին. միայն ժայռերի ետեւում պատսպարված, թուփերի մէջ թաքնված, կամ խրամատների խորութեան մէջ մտած, հրացաններ էին արձակում:

Այդ միջոցին մի երկատարող, երեսից բլրինքը սրբելով եւ հազիւ չուշ քաշելով, մօտեցաւ ծերունի գործապետին, ասելով.

— Ինչ ուղարկեց ձեզ մօտ Բայինդուր իշխանը, ասաց՝ իմ կողմից շատ բարեւ արա մէլքեր, յայտնեց, որ պարսից թագաւորի հրաժարումը լինե՞ր մազ է կամ ուր չի անցաւ. այժմ թշնամին մեր երկուսի մէջ տեղում է գործվում, եթէ հունար օւնես, բանացրու, — դու այն կողմից, եւ այդ կողմից:

Պէտք էր ծանօթ լինել Բայինդուր իշխանի միտք արտայայտելու ձևի հետ, որ կարելի լինէր հասկանալ նրա իմաստը. իսկ այդ անգամ նրա

